

**ЗВІТ про проведення XI річної конференції “Київського діалогу” на тему:
“Права людини в умовах воєнного конфлікту та реформ в секторі юстиції”**

12-13 жовтня в Президент Готелі м. Київ, відбулася одинадцята річна конференція “Київського діалогу” на тему “Права людини в умовах воєнного конфлікту та реформ в секторі юстиції”. Протягом двох днів представники міжнародних фондів, експерти, активісти громадських організацій, дипломати та депутати обговорювали наслідки воєнних дій на Донбасі, масові порушення прав людини та механізми їх захисту, права меншин. На панельних дискусіях піднімалися теми внутрішньо переміщених осіб та біженців, розглядалися результати моніторингових місій досвідчених правозахисників з України, Росії та ЄС у Східну Україну. Міжнародні експерти аналізували виконання мінських домовленостей та очікування від реформ в секторі юстиції.

Захід пройшов у співпраці із Харківською правозахисною групою, Фондом ім. Конрада Аденауера, Міжнародним фондом “Відродження”, Фондом ім. Гайнріха Бьолля, Фондом ім. Фрідріха Наумана, Фракцією Зелених/Європейський Вільний Альянс в Європейському Парламенті, а також за сприяння Міністерства закордонних справ Німеччини та Шведського агенства із міжнародної співпраці SIDA.

У роботі конференції взяло участь понад 50 доповідачів, зареєструвалося понад 500 людей, у тому числі представники засобів масової інформації та громадських організацій. Зі своїми доповідями та пропозиціями виступили Ребекка Хармс, депутат, голова фракції Зелених в Європарламенті, Крістоф Вайль, посол Федеративної Республіки Німеччина в Україні, Рефат Чубаров, голова Меджлісу кримськотатарського народу, Йоганнес Регенбрехт, керівник відділу з питань України у Міністерстві закордонних справ ФРН, Александр Хуг, заступник Голови спеціальної моніторингової місії в Україні, Калман Міжей, голова Консультативної місії ЄС в Україні, Міхаель Лінк, директор Бюро з Демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Йосиф Зісельс, голова Асоціації єврейських організацій та общин України, Григорій Немиря, голова Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, Верховна Рада України, Наталя Севостьянова, перший заступник Міністра юстицій України, Євгеній Захаров, директор Харківської правозахисної групи, Світлана Ганнушкіна, голова організації допомоги біженцям “Комітет громадянського сприяння” (Москва) та інші.

Із вітальним словом до присутніх звернулися Стефані Шіффер, директорка “Європейського обміну” в Берліні та Крістоф Вайль, посол Федеративної Республіки Німеччина в Україні. Зокрема, Крістоф Вайль зізнався, що покладає великі сподівання на українське суспільство, хоча бачить нашу державу дуже різною:

- Ми зараз перебуваємо в абсолютно новій Україні. Світ побачив успішну революцію громадянського суспільства, яка, на жаль, відбулася із великою кількістю жертв. Без Вашої активної боротьби, без Вашої співпраці зміни б не

відбулися і не відбуватимуться надалі. У той же час у Криму та на Донбасі через російську окупацію порушуються права людини, зафіксовано численні випадки насильства. Я хочу, щоб Ви знали: Німеччина на боці України, солідарна з нею, всіляко сприяє процесу реформ і вважає недопустимими спроби торгуватися за її суверенітет і недоторканість, - запевнив посол.

На вступних дебатах своє бачення виходу із кризи та можливості захисту прав громадян України в ситуації, що склалася, представили Григорій Немиря, голова Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, Ребекка Хармс, голова фракції Зелених/Європейський вільний альянс в Європарламенті, та Богдан Крикличенко, керівник Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Ребекка Хармс назвала представництва "Київського діалогу" осередками, які відображають українське суспільство у період трансформації.

- Велика частина території України окупована, її не можна контролювати, тому не варто очікувати швидких реформ, - вважає Ребекка Хармс. - Так, створено комітет боротьби з корупцією, а де реформа прокуратури, де прокурори, з якими можна вести діалог? Як можна у країні, яка має політиків, мерів, губернаторів, але не може забезпечити їм достойну зарплату, вимагати відсутності малих чи великих корупціонерів? У той же час нова поліція частково уособлює зміни в країні, але цих змін надто мало.

Доповідачі підсумували, що незалежність і зміни потребують часу, хоча деякі зміни могли б бути швидшими. Для цього є важливою зміна поколінь, а з початку Майдану не пройшло і двох років. Наразі великим завданням України є гарантування виконання прав внутрішніх переселенців, в тому числі і виборчих. В іншому випадку це може завадити зміцненню українського суспільства. Головними викликами дотриманню прав людини на Україні сьогодні є безкарність злочинів проти демонстрантів на Майдані, війна в Донбасі і загроза згорання української євроінтеграції.

Панель I. Права людини в Криму під час російської окупації

Темою першої панельної дискусії стали права людини в Криму під час російської окупації. Участь у обговоренні взяли Йоганнес Регенбрехт, керівник відділу з питань України у Міністерстві закордонних справ ФРН, Сергій Заєць, представник Регіонального центру прав людини, Рефат Чубаров, голова Меджлісу кримськотатарського народу та Ольга Скрипник, координатор Кримської правозахисної групи.

Говорячи про права людини в Криму, неможливо оминати кримськотатарський аспект. Ольга Скрипник навіть назвала Крим після його анексії "півостровом страху". Це пов'язано із тим, що Росія має величезний досвід контролю держав та їхніх релігійних утворень. Зараз кримські татари зазнають репресій та дискримінації, та є головним об'єктом, на який чинять тиск, адже вони не сприйняли окупацію Криму і продемонстрували це публічно і масово. Голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров констатував сумну ситуацію: російська влада вивчила основні центри кримських татар і дала вказівку знищити їх. Варто зазначити, що Меджліс кримськотатарського народу — не тільки орган самоврядування, а й орган

національного єднання. Кримськотатарські засоби масової інформації є не стільки засобами масової комунікації, як інструментом для відродження. Духовне управління мусульман Криму — це перш за все орган, який їх координує та організовує. І Путіну вдалося керівників цих управлінь у Криму взяти під певний контроль.

- Ми маленький народ, нас всього триста тисяч у Криму. Якщо Ви мене питаєте, що має робити Україна, то я Вам відповім: “Допоможіть Україні повернути Крим”. Рятуйте не кримських татар, рятуйте не кримську територію — рятуйте західну цивілізацію, до якої ми також належимо, - звернувся Чубаров до присутніх. Іде другий рік окупації, і ми не знайшли жодних ефективних інструментів для того, щоб росіяни пішли чи хоча б зменшили репресії. Санкції діють, але їх недостатньо. Але Крим є нашою землею, землею кримських татар. Так, багато хто думає про те, щоб виїхати. Ми говоримо нашим людям: “Залишайтеся в Криму попри все, навіть якщо вбиватимуть”. Бо це наша батьківщина, ми поверталися десятки років і знаємо - якщо зараз виїдемо, то більше не повернемося. І Ви нам не допоможете. Тому в цій ситуації Україна в першу чергу як держава має зробити все для того, щоби кримська тема не лише не сходила з порядку денного, а й була головною. І не тому, що це земля кримських татар, а тому, що без Криму виникає питання безпеки існування України.

Йоганнес Регенбрехт, керівник Відділу з питань України у Міністерстві закордонних справ ФРН зазначив, що процес деескалації конфлікту почався. Місцеві вибори на окупованій території відбудуться і пройдуть на основі українських законів. У той же час є необхідність посилити кількість міжнародних спостерігачів у Криму, а для цього потрібно вжити заходів щодо спрощення режиму пропуску в Крим міжнародних правозахисних місій. Одночасно із цим важливою проблемою для роботи таких місій на півострові залишається небажання російської влади прийняти міжнародних спостерігачів. Пан Регенсбрехт запевнив Рефата Чубарова, що санкції проти Росії саме в контексті Криму будуть діяти і надалі, навіть п'ять чи десять років.

- Я поділяю скепсис щодо Путіна, але не поділяю скепсису щодо його наступника. Скільки існуватиме проблема Криму залежить не від нас. Якщо ми визнаємо анексію, — порушимо наші основні цінності в Європі. Важко говорити про якийсь конкретний сценарій, але ми на стороні України, і Росія завжди нестиме відповідальність за будь-які порушення, - сказав Регенбрехт.

Панель II. Правозахисні місії в Південно-Східній Україні: спостереження та поради

Своїм баченням картини на сході України, напрацюваннями, спостереженнями та пропозиціями ділилися Александр Хуг, заступник Голови спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, Людмила Ключко, представник Харківської правозахисної групи, Костянтин Реуцький, активіст “ВОСТОК SOS”, Світлана Валько, координатор з документування організації “Міжнародне партнерство за права людини” та Олександра Матвійчук, координатор Центру Громадянських Свобод.

Українські активісти гостро критикували владу в Києві, адже зіткнулися з тим, що розслідування щодо порушень прав людини не лише не вивчаються, а й замовчуються. Олександра Матвійчук виділила у своїй доповіді дві групи проблем:

вони стосуються документування і розслідування.

– Громадська ініціатива “Євромайдан SOS”, яку я представляю, відправила мобільну групу в Крим через день після того, як Путін отримав дозвіл Ради Федерації на введення військ в Україну. Це був великий виклик, але з урахуванням специфіки нашого конфлікту ми зосередилися на документуванні порушень прав людини для відтворення картини того, що відбувається, і проведення міжнародної адвокації. Коли ми зіштовхнулися із обсягом проблем (а ми працюємо на перетинні міжнародного та гуманітарного права) і побачили масштаби викрадень та катувань цивільних людей на окупованих територіях, то зрозуміли, що жодній організації не під силу задокументувати і десяту частину того, що відбувається. Другий блок проблемних питань пов'язаний із розслідуваннями. Я розумію, що українські правоохоронні органи зіткнулися із безпрецедентною кількістю злочинів, і на них всіх потрібно реагувати. Але місцеві еліти прекрасно себе почували, коли Слов'янськ та інші території захоплювали незаконні воєнні формування. Ці еліти досі залишаються при владі, так чи можна вважати ці території звільненими?

Правозахисні організації пропонували створення координаційного центру для усіх зацікавлених, який би займався збором, аналізом і систематизацією інформації про злочини проти людяності та воєнні злочини. Та чинна влада пішла іншим шляхом: у Служби Безпеки України свій координаційний центр, у Генеральній Прокуратурі свій. І це істотно знижує ефективність проведення розслідувань. Наприклад, коаліція громадських організацій “За мир і справедливість на Донбасі” два тижні тому презентувала у Варшаві звіт про місця несвободи — загалом 61 місце. Натомість СБУ у відкритому доступі на своїй карті виклала лише 26 місць несвободи.

Представники правозахисних організацій критикували владу в Києві як за байдужість до випадків порушення прав людини з боку українських військових, так і за нерозслідування порушень основних прав людини на звільнених територіях Донбасу. Водночас учасники погодилися із Александром Хугом щодо важливості виконання мінських угод як попередньої умови для мирного процесу на Донбасі.

Панель III. Вплив реформ на права людини в Україні

У дискусії щодо реформ та того, якими вони мають бути, думки учасників розділилися. Частина доповідачів була переконана, що ефективний та очікуваний результат може дати лише повне перезавантаження системи і нові обличчя. У той же час інші доповідачі вважали, що процес реформ в Україні занадто політизований, кожна політична сила хоче отримати зиск. Унаслідок цього виникає гальмування реформ, виходять проекти і закони, які не витримують критики. Тому в такій ситуації головне не нові закони і люди, а нові правила.

Калман Міжей, голова Консультативної Місії ЄС в Україні, зазначив, що Україна знаходиться на етапі переходу від радянської спадщини, яка не є зразком дотримання прав людини, до нової традиції. Він назвав 2005-2006ий роками втрачених можливостей уряду, що негативно відбилосся як на економіці, так і на судовій системі. Тому тепер головне не повторити цих помилок.

- Достойна самоорганізація людей — це вже багато для українського

суспільства. Ми побачили прояв найбільшої гідності і це є фоном боротьби, бажання щось змінювати, рухатися вперед, - поділився пан Міжей своїми спостереженнями. - Під час Революції гідності Ви сподівалися, що зміни будуть швидкими. Але вони повільні, бо в країні, де верховенство права неефективне, побудувати сильне законодавство досить важко. Мої колеги при об'їзді 12 регіонів побачили, що прокурори працюють по внутрішньопобудованих, корумпованих схемах, а зарплати критично низькі. Ми підтримуємо зміни в Україні, але вони ще не відбулися. Вам є над чим працювати.

Із думкою іноземного колеги погодилася Наталя Севостьянова, перший заступник Міністра юстиції України. Вона розповіла, що існує багато комплексних проблем із впровадження реформ в Україні. Перш за все вони пов'язані з базовими реформами, наприклад, судовою, реформою правоохоронних органів. І хоча запроваджено багато позитивних ініціатив, які пов'язані із спрощенням для бізнесу, питання виконання судових рішень найгостріше - 90% із них не виконуються ефективно.

- Якщо колись ми отримували 250 скарг на місяць від українців з Європейського суду, то цього року, наприклад, прийшло понад 5 тисяч. Я бачу необхідність у системному характері реформи, бо державна виконавча служба в тому вигляді, в якому вона існує сьогодні, корумпована і неефективна. Тому розроблена концепція нової реформи, законопроект, який минулого тижня пройшов перше читання у Верховній Раді. Ми готові децентралізувати функцію, передавати її на ринок для того, щоб була природня конкуренція, а в людей, від яких вимагають хабар, була альтернатива. Це пов'язано і з виконанням судових рішень. Колись нотаріат також був державним, а зараз бачимо, як ефективно працюють приватні нотаріуси.

Нагадаємо, що судова система України налічує 9 тисяч суддів. Лише в минулому році в системі Міністерства юстиції скоротили 5 тисяч людей. Багато було арештів в рамках боротьби з корупцією, але це не вирішило проблеми. Тому уряд підтримує повну заміну всіх суддів у країні і перезавантаження системи, адже рівень довіри до суду в Україні найнижчий у Європі. У Венеційській комісії наразі знаходяться два проекти судової реформи: один напрацьований Конституційною комісією, інший від Реанімаційного пакету реформ, більш радикальний.

Роман Романов, директор програми „Права людини та правосуддя“ Міжнародного Фонду „Відродження“, налаштований щодо змін оптимістично і запевняє, що складнощі ніяким чином не демотивують:

- Реформа судової влади апелює до майбутніх поколінь, бо теперішній проміжок часу цього не осилить. В той же час Україна — країна, в якій зараз немає нічого неможливого. У такій ситуації ми ще ніколи не перебували. Ми відверто ведемо з нашими європейськими партнерами дискусію для того, аби однаково розуміти, яка точка прикладання зусиль саме в цей момент є найбільш ефективною. Нашим спостерігачам дозволили 1 місяць перебувати у відділах міліції в шести областях України. На превеликий жаль, ми побачили, що вплив законодавства на практиці мінімальний.

Пані Наталя Севостьянова продовжила:

- Усі реформи, які зараз проводяться в сфері юстиції, тісно пов'язані з судовою системою. Мені кажуть: ви зараз будете ефективну систему виконання судових рішень, а в країні рішення суду можна купити. Ми не можемо базувати наші реформи на тому, що у нас апріорі корумпований суд. Статистика показує, що реформи в Україні ефективні лише там, де все починається з нуля. Якщо ми намагаємося навчити старих працівників або влити нову кров, то це не дає очікуваного результату. Тому судова система хоч і специфічна, така собі держава в державі зі своїми гарантіями, вона повинна бути стовідсотково перезавантажена. Головне правильно підійти до запровадження цієї реформи та заручитися підтримкою Президента.

Євгеній Захаров, директор Харківської правозахисної групи критично оцінив пропозиції попередніх доповідачів і вірить, що зміни можуть бути ефективними, навіть якщо нікого не звільняти:

- Коли кажуть всіх вигнати і набрати нових, то я одразу питаю: а де взяти нових? Існує необхідність не в нових законах, не в нових людях, а в нових правилах. До прикладу, ми випробували іншу модель патрульної поліції в малих містечках та селах, і робили це із тими, хто працює сьогодні. Експеримент, на мою думку, вдався. Він показав, що якщо міліціонера поставити в інші умови, інше від нього вимагати, то він починає працювати по-новому.

Скептично ставиться до ідеї повної заміни суддів і Геннадій Рижков з Німецького фонду міжнародного правового співробітництва. Він зауважив, що є досить серйозні юридичні проблеми із таким кроком і навряд чи європейські експерти підтримають ці радикальні пропозиції.

Панель IV. Внутрішньо переміщені особи та біженці: можливості їх інтеграції та розвитку

Кількість внутрішніх переселенців в Україні б'є рекорди — офіційно зареєстровано понад мільйон таких людей. Паралельно із цим на кінець 2014 року тимчасовий притулок в Росії отримало 214 тисяч громадян України. Ситуація залишається складною (фінансування, яке надається державою для забезпечення базових потреб переселенців є недостатнім, а соціальне забезпечення далеке від європейських стандартів), але, як вважають експерти, оптимістичною.

Про те, які кроки назустріч внутрішньо переміщеним особам потрібно зробити, про їхні настрої та проблеми говорили Георгій Логвінський, депутат Верховної ради України, Андрій Васкович, Президент "Карітас Україна", Борис Захаров із Української Гельсінської Спілки з Прав Людини та Світлана Ганнушкіна, керівник "Мережі юридичних консультаційних центрів для біженців і переміщених осіб" Міжнародного центру з прав людини "Меморіал", а також Катаріна Зенге із Фонду Конрада Аденауера.

Георгій Логвінський запевнив, що Україна зможе справитися із цим питанням, але має включити певні механізми.

- Питання, чи має українська держава відшкодувати переселенцям моральні та фінансові збитки внаслідок дій Росії, залишається, відкритим і абсурдним. Бо їх повинна компенсувати країна-агресор, яка нанесла ці збитки. Тому зараз ми разом із адвокатами і правозахсниками працюємо над цим питанням, плануємо створити спеціальне агенство по поверненню українських активів. Необхідно об'єднуватися, шукати засоби і механізми реалізації, які дадуть результат.

У Росії ситуація із біженцями із України менш оптимістична. Світлана Ганнушкіна повідомила, що статус біженця отримало лише 250 українців, в основному судді та прокуратура, а ті, у кого тимчасовий притулок, фактично не мають ніяких привілеїв. Із початку цього року інформаційні таблиці про клопотання щодо статусу біженця, які постійно заповнювалися, перестали оновлюватися. Якщо у березні 2014 року людей з України зустрічали гостинно, як друзів, ними опікувалися чимало волонтерів, пропонували жити у себе, годували, на кордоні розгорнулися табори з усіма умовами, то через три місяці ставлення до біженців змінилося кардинально. Ентузіазм росіян зник, більше того, Росія видає постанову, де взагалі забороняє звертатися по статусу біженця.

- Як громадянка Росії я хочу взяти на себе відповідальність і за анексію Криму, і за воєнні дії на сході України. Це і мій хрест та мені його нести, - звернулася до присутніх Ганнушкіна. - Чому люди виїжджають із України? В основному через наявність в Росії родичів, а також після спілкування з людьми на окупованих територіях, де багато хто підтримує політику Росії. Я мушу це сказати: Україна програла інформаційну війну. Ми питаємо людей, що вони бачили, і чуємо про різні жахіття. Коли я прошу розділити інформацію на те, що вони персонально бачили, і на те, що чули від когось, то мені кажуть, що основним джерелом інформації є Перший канал Росії.

Після обговорення основних питань учасники та доповідачі конференції розділилися на чотири паралельні робочі групи, де працювали над рекомендаціями щодо покращення ситуації з правами людини в Україні.

Робоча група, яка працювала над темою „**Право на справедливий суд та судова реформа**“ за участі досвідчених суддів, адвокатів та юридичних радників виділила для обговорення такі пункти:

- *проблема нових людей в новому суді: ким його наповнити і яким чином це зробити;*
- *підходи до проблеми оновлення суддівського корпусу;*
- *новий суддя: який він?*

Учасники дискусії погодилися: чим би ми не займалися, без незалежного і непідкупного суду ця вся діяльність може бути марною. У залі були як прихильники радикальних (звільнення всіх суддів, в тому числі і шляхом проведення міжнародного референдуму), так і більш ліберальних кроків. Нового суддю бачать ерудованим, із високим рівнем інтелекту і відповідними морально-вольовими якостями. Крім того, варто дослідити не лише професійний шлях кожного з претендентів, але й частково і життєвий шлях. Експерти впевнені: належну увагу треба приділити не тільки суддям, а також тим людям, які аналізуватимуть інформацію та безпосередньо

обиратимуть суддів.

Про „**Права меншин та конфлікт на південному сході України**“ розмовляли Бернхард Ціш, віце-президент Федерального союзу європейських національностей, Йосиф Зісельс, голова Асоціації єврейських організацій та общин України, представники українського уряду та профільних організацій. Важливими кроками назустріч меншинам та для їхньої ефективної взаємодії із владою, на їхню думку, мають стати:

- посилення моніторингу щодо дотримання прав меншин на окупованих територіях;
- перехід від патерналістської політики щодо меншин, яка існувала в Радянському Союзі, до проактивної, де національні меншини мають організовуватися самостійно;
- закріплення групових прав поряд із індивідуальними;
- самоорганізація меншин для подальшого активного діалогу їхніх представників із урядом України.

Бернхард Ціш сказав, що в Україні існують певні проблеми з тією чи іншою меншиною, але за результатами моніторингу 2014 року ситуація загалом дуже позитивна.

Робоча група, яка опрацьовувала „**Реформу правоохоронних органів та права людини в кримінальному процесі**“, виділила п'ять важливих пунктів на шляху до змін:

- наявність відповідної освіти і виховання працівників правоохоронних органів та прокурорів;
- прискорення формування стримуючих факторів або балансу між різними силовими структурами;
- посилення громадського контролю та відкритість до громадськості працівників правоохоронних органів;
- аналіз ефективності правоохоронних органів в контексті кримінальної юстиції;
- розроблення методів встановлення результатів роботи правоохоронних органів.

Учасники робочої групи погодилися, що неможливо одразу звільнити сто тисяч працівників міліції для того, щоб набрати нових. Як і неможливо змінити свідомість працівників міліції з того, що вони вважали важливим раніше, на те, що вважає важливим суспільство. Тому процес реформ важкий та нешвидкий, але це єдиний шлях, яким можна чогось добитися. Щодо освіти і виховання, то зацентувати увагу потрібно на вихованні внутрішньої гідності місії працівників правоохоронних органів (слугувати і захищати) і прагненні до довіри з боку людей.

Зміни до Конституції України, які були прийняті Верховною Радою у першому читанні, викликали бурхливу дискусію серед учасників четвертої робочої групи „**Конституційна реформа**“. Адже якщо, на їхню думку, Президент та іноземні експерти розглядають їх винятково в політичній площині як крок до встановлення миру, то із юридичної точки зору є багато недоліків. Тому основними рекомендаціями є:

- продовження терміну розгляду конституційних змін;
- залучення до розгляду змін громадськості.

Роберт Бьор, експерт консультативної місії ЄС в Україні, погодився із українськими експертами в тому, що написати зміни до Конституції за шість місяців — надто амбітна ідея. Учасники робочої групи звернули увагу аудиторії на кілька прикладів невдалих норм даного законопроекту, зокрема, суттєвого зменшення ролі та функцій місцевого самоврядування, обов'язкового проведення виборів на окупованих територіях (хоча провести їх на територіях, які контролюються ЛНР і ДНР, Україна скоріш за все не в змозі) та звуження права на захист (у “президентському” законопроекті здійснювати його можуть лише адвокати).

Ребекка Хармс, підсумовуючи результати конференції, наголосила, що із європейської точки зору Україна в ситуації, коли нація народжується заново, творить сама себе й іншим державам, можливо, важко оцінити це. Але Європейський Союз очікує від України необхідних реформ.

- Я знайома із Україною вже років двадцять, і точно знаю, що дискусія щодо реформ в сфері юстиції існує ще з часів Помаранчевої революції, - зауважила Хармс. - Вам потрібні люди, які справді б займалися боротьбою з корупцією, прагнули кардинальних змін на керівних посадах. Реформа юстиції має бути здійснена негайно, часу чекати вже немає.

Звучало чимало питань із залу, зокрема, щодо ситуації із Кримом. Міхаель Лінк запевнив присутніх, що практично всі держави-члени ОБСЄ, поділяють думку, що Крим належить Україні і це питання залишається серед головних.

- У наших інтересах стабілізація ситуації в Україні, - погодився із словами свого колеги Вільфред Їльге. - Наша місія полягає в тому, щоб не лише їздити в Україну, а й бути на її боці, допомагати досвідом. Світова громада не тисне на Україну, а прагне їй допомогти. Саме тому імплементації мінських угод є важливою стратегією вирішення проблем на Донбасі.

Рекомендації, напрацьовані робочими групами в рамках конференції, будуть представлені у Верховній Раді найближчим часом.